

СЕКЦІЯ 6

КРАЄЗНАВЧИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТИ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Арсененко І.А.

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна
06081948ia@gmail.com*

Донець І.А.

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна
irenaaleks1970@gmail.com*

Арабаджи О.С.

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна
olenaarabadji@gmail.com*

Загреба В.В.

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна
viktoriavladenko@gmail.com*

Історико-культурна спадщина українського народу є фундаментальною складовою формування національної ідентичності, історичної пам'яті та духовного потенціалу суспільства. В умовах глобалізаційних процесів, трансформації соціально-економічних систем і, особливо, в умовах повномасштабної війни, питання збереження та актуалізації спадщини набуває не лише наукового, а й екзистенційного значення для української держави.

Одним із найефективніших механізмів інтеграції спадщини у суспільний простір виступає туристсько-краєзнавча діяльність, що забезпечує не лише її збереження, але й активне використання як ресурсу сталого розвитку територій, патріотичного виховання, міжкультурного діалогу та повоєнної відбудови. У такому контексті особливої актуальності набуває осмислення місця і ролі історико-культурної спадщини в організації туристсько-краєзнавчої діяльності на національному та регіональному рівнях.

Поняття історико-культурної спадщини охоплює сукупність матеріальних і нематеріальних цінностей, створених попередніми поколіннями та успадкованих сучасним суспільством. До матеріальної спадщини належать

пам'ятки архітектури, містобудування, археології, історичні ландшафти, сакральні об'єкти, а до нематеріальної - мова, традиції, звичаї, фольклор, народні ремесла, обрядовість, історична пам'ять. З позицій географічної науки спадщина розглядається як елемент культурного ландшафту, що формується в результаті тривалої взаємодії суспільства та природного середовища. Саме туристсько-краєзнавча діяльність дозволяє розкрити окреслену взаємодію, локалізувати історичні події у просторі та забезпечити їх сприйняття через безпосередній досвід [1].

Методологічною основою збереження спадщини в туристсько-краєзнавчій роботі є міждисциплінарний підхід, який поєднує географію, історію, культурологію, педагогіку, туризмознавство та соціологію. Такий підхід забезпечує комплексність дослідження, інтерпретації та презентації спадщини.

Туристсько-краєзнавча робота охоплює систему заходів, спрямованих на вивчення, збереження та популяризацію природних, історичних і культурних особливостей певної території, що реалізується через екскурсійну діяльність, пізнавальний туризм, шкільне та студентське краєзнавство, музейну справу, експедиційні дослідження. Особливістю туристсько-краєзнавчої діяльності є практична спрямованість. Безпосередній контакт з об'єктами спадщини формує у учасників глибоке усвідомлення їх цінності, відповідальності за збереження та передачу наступним поколінням. Саме через туризм і краєзнавство спадщина перестає бути абстрактним поняттям і набуває особистісного виміру. Водночас туристсько-краєзнавча робота виступає ефективним механізмом популяризації національної спадщини як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Формування туристичних маршрутів, брендинг територій, створення інтерпретаційних центрів сприяють підвищенню туристичної привабливості регіонів і залученню інвестицій. Однак, у сучасних умовах туристсько-краєзнавча діяльність зазнає серйозних викликів, зумовлених воєнними діями. Повномасштабна збройна агресія проти України призвела до безпрецедентних втрат у сфері історичної та культурної спадщини. Руйнування пам'яток архітектури, музеїв, сакральних споруд, історичних центрів міст стало не лише матеріальним, але й символічним ударом по національній ідентичності.

За даними Міністерства культури України станом на квітень 2026 року через російську агресію в Україні зруйновано та пошкоджено 1723 пам'ятки культурної спадщини, серед яких - 159 мають статус національного значення, 1403 - місцевого та 161 - щойно виявлені. Повністю зруйновано 45 пам'яток культурної спадщини. Пошкодження зафіксовано у 18 областях, найбільших руйнувань зазнали пам'ятки у Харківській області - 349, Херсонській - 302, Одеській - 200, Донецькій - 195, Київській області та м. Києві - 173 [2].

Водночас внаслідок обстрілів та бойових дій постраждали 2524 об'єкти культурної інфраструктури, з яких повністю знищено - 518. Руйнування зафіксовані у 341 територіальній громаді, найбільше - в громадах Донецької (46

ТГ), Сумської (38 ТГ), Харківської (34 ТГ), Чернігівської (34 ТГ), Запорізької (31 ТГ), Миколаївської (23 ТГ), Дніпропетровської (23 ТГ), Київської (21 ТГ), Луганської (12 ТГ) областей [2].

В умовах воєнного стану туристсько-краєзнавча діяльність зазнала суттєвих обмежень. Значна частина територій стала недоступною для відвідування, туристична інфраструктура зруйнована або перепрофільована, а безпекові ризики унеможливають традиційні форми роботи. Разом з тим, саме в умовах війни збереження спадщини набуває особливої ваги як елемент культурного спротиву. Фіксація втрат, цифрова документація пам'яток, створення віртуальних музеїв і онлайн-екскурсій стали новими формами туристсько-краєзнавчої роботи, що дозволяють зберігати і популяризувати спадщину навіть за відсутності фізичного доступу.

Наведені трансформації логічно підводять до осмислення ролі спадщини для відновлення країни та сталого розвитку. У повоєнний період історична та культурна спадщина відіграватиме ключову роль у процесах відновлення територій і соціальної реінтеграції. Відбудова зруйнованих пам'яток має розглядатися не лише як реставраційний процес, а як стратегічний напрям державної політики. Туристсько-краєзнавча робота може стати каталізатором економічного відновлення через розвиток внутрішнього та міжнародного туризму. Відновлені історичні центри міст, меморіальні маршрути, музеї війни та спротиву формуватимуть нову туристичну карту України. Водночас важливо забезпечити принципи автентичності та сталого розвитку. Відбудова не повинна призводити до втрати історичної достовірності чи комерціалізації спадщини. Саме науково-методичний супровід туристсько-краєзнавчої діяльності має гарантувати баланс між економічними інтересами та збереженням культурної цінності.

Узагальнення сучасних викликів, трансформацій та функціональних змін у сфері збереження історико-культурної спадщини дозволило обґрунтувати концептуальну модель її функціонування в туристсько-краєзнавчій діяльності в умовах воєнного стану (Рис. 1). Запропонована модель відображає системний характер функціонування історико-культурної спадщини в умовах воєнного часу та інтеграцію в туристсько-краєзнавчу діяльність, що базується на взаємодії зовнішніх деструктивних чинників, трансформаційних процесів та функціонального використання спадщини як ресурсу соціально-економічного розвитку.

Ключовим елементом моделі виступає історико-культурна спадщина, яка під впливом воєнних загроз зазнає як фізичних втрат, так і якісних трансформацій, включаючи цифровізацію та символізацію. Зазначене обумовлює зміну форм туристсько-краєзнавчої діяльності - від традиційних до інноваційних (віртуальні тури, цифрові архіви, дистанційні освітні практики).

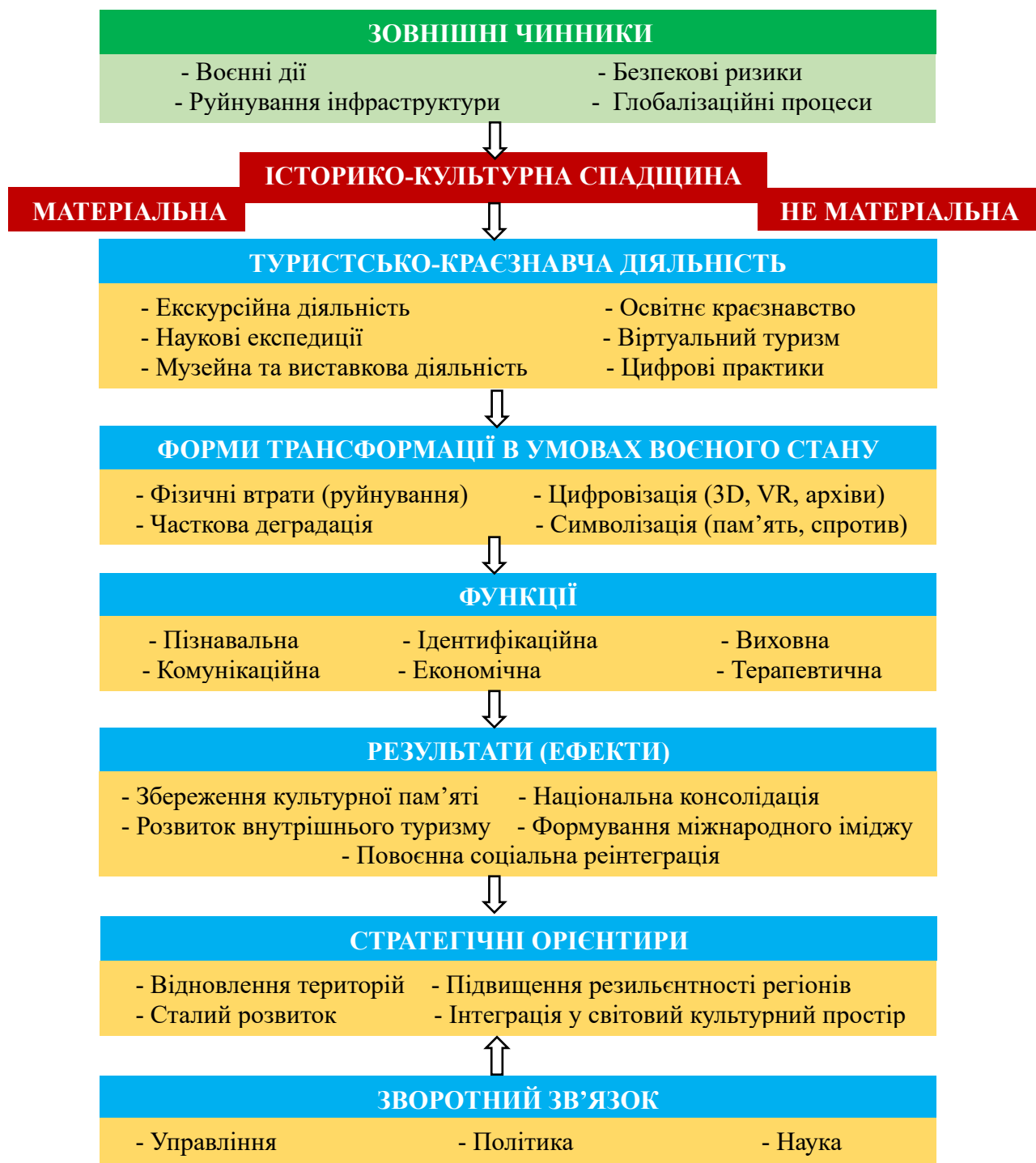

Рис. 1. Концептуальна модель функціонування історико-культурної спадщини в туристсько-краєзнавчій діяльності в умовах воєнного стану

Функціональний блок моделі демонструє багатовимірну роль спадщини, що реалізується через пізнавальні, ідентифікаційні, виховні, економічні та терапевтичні функції. Особливого значення в умовах війни набуває саме терапевтична функція, пов'язана з подоланням соціальних травм та формуванням психологічної стійкості населення.

Результативний рівень моделі відображає конкретні соціальні, культурні та

економічні ефекти, серед яких ключовими є збереження історичної пам'яті, зміцнення національної ідентичності та розвиток внутрішнього туризму.

Стратегічні орієнтири моделі спрямовані на довгострокові цілі - відновлення територій, забезпечення сталого розвитку та підвищення резильєнтності регіонів, інтеграцію у світовий культурний простір. Важливою складовою є наявність зворотного зв'язку, який забезпечує адаптацію системи через державну політику, науковий супровід та управлінські рішення.

Туристсько-краєзнавча робота є потужним інструментом національно-патріотичного виховання та формування громадянської свідомості. Через пізнання рідного краю, історії та культурних традицій формується усвідомлення приналежності до українського народу, відповідальності за його майбутнє. Особливо важливою є робота з молоддю, для якої краєзнавчі маршрути, експедиції, участь у відновленні пам'яток стають формою активної громадянської позиції. В умовах війни та післявоєнної травми такі форми діяльності виконують також терапевтичну функцію, сприяючи соціальній адаптації та відновленню.

У сучасних умовах збереження історико-культурної та національної спадщини набуває значення стратегічного пріоритету державної політики, а туристсько-краєзнавча діяльність виступає ефективним інструментом її інтеграції у процеси соціально-економічного та культурного розвитку. У повоєнний період спадщина може стати базовим ресурсом відновлення територій, розвитку туризму, формування позитивного міжнародного іміджу України та підвищення резильєнтності регіонів.

Таким чином, збереження та функціональне використання історико-культурної спадщини в туристсько-краєзнавчій діяльності виступає системоутворюючим чинником національної безпеки, культурної стійкості та просторового розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Арсененко І.А., Арабаджи О.С., Донець І.А., Донченко Л.М. Природна та культурна спадщина як важливий туристичний ресурс. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукове сьогодення: перспективи розвитку регіональної науки» (м. Запоріжжя, 17 листопада 2023 р.) / Уклад.: Л.І. Полякова, В.В. Цибульська, О.В. Непша, І.А. Донець. Запоріжжя-Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2023. С.163-166. URL: https://www.researchgate.net/publication/376517203_Materiali_Vseukrainskoi_naukovoprakticnoi_konferencii_Naukove_sogodenna_perspektivi_rozvitku_regionalnoi_nauki_m_Zaporizha_17_listopada_2023_r
2. Росіяни пошкодили 1723 пам'ятки культурної спадщини та 2524 об'єкти культурної інфраструктури постраждали в Україні URL: <https://mincult.gov.ua/news/rosiyan-poshkodyly-1723-pamyatky-kulturnoyi-spadshhyny-ta-2524-obyekty-kulturnoyi-infrastruktury-postrazhdaly-v-ukrayini/>